

ЛЕКЦІЯ №1

Тема Теоретичні основи краєзнавчо-туристичної роботи в школі

План

1. Суть, значення та функції краєзнавчо-туристичної роботи
2. Місце туристсько-краєзнавчої роботи в системі шкільної освіти
3. Форми, методи та принципи краєзнавчо-туристичної роботи

1. СУТЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТСЬКОЇ РОБОТИ

СУТЬ. Краєзнавство — це всебічне вивчення певної частини території країни (міста, села, району, області, краю), тобто її природи, населення, господарства, історії і культури.

За визн. географа О. Баркова **Краєзнавство** — це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, таких, що ведуть до єдиної мети — наукового і всебічного пізнання краю.

Краєзнавство — це збір інформації з різних галузей наук про дану територію.

За визначенням Лева Берга, географа, **краєзнавство** — це мала географія.

За визначенням, яке побутувало у 30-х р.р. минулого століття, **краєзнавство** — суспільний рух, об'єднуючий місцеве населення, що активно бере участь у соціалістичному будівництві краю на основі його всебічного вивчення.

Суть краєзнавства полягає в детальному і всебічному вивченні певної території, яке проводиться на науковій основі. За визначенням сучасних вітчизняних педагогів, краєзнавство в поєднанні з туризмом — це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно-корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення краю.

Аналіз документальних, літературних та інших джерел вказує на те, що за останні роки роль краєзнавчо-туристської роботи в освіті значно зросла. Про це свідчить той факт, що, при отриманні ряду спеціальностей (“Географія і біологія”, “Біологія і географія”, “Географія і фізична культура”, “Географія та історія”), майбутнім учителям

присвоюється кваліфікація “Організатор краєзнавчо-туристської роботи”. Крім того, відповідно до національної програми “Освіта” (“Україна XXI ст.”) розробляються концепції неперервної освіти з усіх навчальних предметів, у тому числі й краєзнавчо-туристського напрямку. Однак масова школа й досі не має загальнодержавних програм з краєзнавства і туризму. Прагнучи вирішити це, багато вчителів працюють за авторськими чи регіональними програмами. Проте у практиці проведення краєзнавчо-туристської роботи в школах фактично відсутні обґрунтовані засоби досягнення кінцевих результатів роботи, мета й чіткі завдання. У деяких випадках самі вчителі, не маючи краєзнавчо-туристської підготовки, до кінця не розуміють значущості цієї роботи, не вміють її проводити.

Аналіз навчальних програм вищих навчальних закладів з різних дисциплін показав, що до здійснення краєзнавчо-туристської роботи з учнями можна готувати учителя будь-якого предмета. Але сьогодні найбільший потенціал у цьому напрямі мають учителі географії і біології. Саме географія і біологія мають великі можливості пошуку та використання краєзнавчо-туристської інформації, проведення глибокої і змістовної дослідницької роботи з цього напрямку. Крім того, поряд зі своїм власним матеріалом, географія і біологія мають реальні можливості трансформації краєзнавчо-туристських ідей, активного їх використання і актуалізації у навчально-виховному процесі.

Інтерес до різнобічного вивчення довкілля існував в освіті з давніх часів. Теоретичні й методичні основи дослідження рідного краю склалися під впливом передових ідей А.А.Дістервега, Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського, С.Ф.Русової.

Питання теорії і практики краєзнавчо-туристської роботи розкриваються у працях А.В.Даринського, М.П.Крачило, М.Ю.Костриці, В.В.Обозного, І.Т.Пруса, К.Ф.Строева, І.В.Соколової, Н.С. Юньєва та інших. Наголошується, що саме вивчення рідного краю сприяє поліпшенню засвоєння навчального матеріалу різних шкільних предметів.

Отже, помітним є зростання інтересу вчених та учителів-практиків до краєзнавчо-туристської роботи з учнями. Водночас аналіз наукових джерел показує, що у проблемі підготовки майбутніх учителів до краєзнавчо-туристської роботи з учнями багато питань ще не вирішено. У сучасній системі підготовки майбутнього вчителя до краєзнавчо-туристської роботи простежуються суперечності між вимогами до високого рівня кваліфікації учителя - організатора цієї роботи, з одного боку, та недостатнім рівнем його

підготовки в означеному аспекті, - з іншого; між підвищенням значення краєзнавства і туризму в діяльності школи та рівнем їх розвитку; у цілому між змінами у педагогічній діяльності учителя, що виникли в результаті реформування системи освіти, і рівнем їх відображення у змісті та формах краєзнавчо-туристської підготовки учителя. Отже, нагальна потреба у підвищенні рівня підготовки учителів до краєзнавчо-туристської роботи та недостатня розробленість теоретичних і практичних аспектів даної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження: “Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями”.

В Україні склалася і успішно діє система дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, яка є невід’ємною складовою позашкільної освіти. У процесі пізнання історії рідного краю, витоків національної культури, вивчення свого родоводу, історичних і культурних надбань предків у юних туристів виховується почуття дбайливого ставлення та поваги до історії краю, чуйності, доброти, формується фізично здорова і духовно розвинена особистість.

ЗНАЧЕННЯ. На основі живого споглядання і сприйняття у дітей сформуються первинні уявлення та поняття. І чим конкретніше та ясніше сприймають учні об’єкт вивчення в туристських походах та на екскурсіях, тим активніший процес осмислення та узагальнення знань, здобутих на уроках географії.

Розвиток абстрактної думки спирається на конкретні уявлення. Оскільки першим ступенем пізнання є чуттєве сприйняття явищ навколишнього світу, то основне призначення туристсько-краєзнавчої роботи полягає в тому, щоб пов’язати чуттєве сприйняття з абстрактною думкою.

Коли діти вивчають, наприклад, яр або досліджують джерело, безпосередньо бачать об’єкти, що вивчаються, можуть протягом певного часу спостерігати за руйнівною дією води і заглибленням яру, то вони можуть встановити чинники, які сприяють утворенню яру. На основі власних спостережень діти роблять відповідні висновки та узагальнення.

Походи та екскурсії мають велике пізнавальне значення, тому що вони розширюють кругозір їх учасників, дають можливість безпосередньо в польовій обстановці ознайомитися з географією району туристської подорожі: природою, господарством, населенням.

1. **Знання, здобуті а польових умовах, - особливо цінні, бо вони мають не абстрактний, а конкретно-споглядальний характер.**
2. **Освітньо-виховне значення** туристсько-краєзнавчої роботи насамперед **проявляється в активізації навчально-виховної роботи, спрямованої на підвищення прикладного значення шкільної географії** у загальноосвітній підготовці учнів. Подорожі та екскурсії допомагають розвитку у дітей спостережливості та інтересу до самостійних досліджень, виховують у них прагнення до постійного і безпосереднього вдосконалення знань, уміння самостійно поповнювати їх застосовувати на практиці.
3. **Походи та екскурсії мають важливе значення у сформуванні світогляду дітей:** вони дістають можливість безпосередньо знайомитися з географічними об'єктами, явищами і процесами, здобувають фундаментальні знання, такі необхідні для засвоєння багатьох географічних понять. Спостерігаючи за навколишнім середовищем, вивчаючи його компоненти, розкриваючи їх характерні риси, ознаки подібності або відмінності, взаємозв'язок і взаємообумовленість елементів цього складного поняття,
4. **учні на конкретних прикладах вивчають взаємозв'язки і зміни елементів природи.**

Туристсько-краєзнавча робота сприяє виробленню системи наукових поглядів на навколишній світ.

Поряд з розвитком пізнавальних інтересів і потреб дітей туристсько-краєзнавча робота є широким полем для розкриття емоційно-вольових властивостей особи. Почуття, які виникають при відкритті нових, ще невідомих фактів, значно впливають на емоційну сферу дитини, її мораль, особливо, коли нове відкривається в знайомому середовищі, яке постійно оточує їх.

Специфіка пізнавальної діяльності в процесі туристсько-краєзнавчої роботи полягає в тому, що загальні матеріалістичні закономірності розкриваються через конкретне, окреме, на близькому й доступному матеріалі.

У подорожах та на екскурсіях головним є показ об'єктів, які викликають найбільший інтерес з точки зору пізнавально-виховного значення та створення з метою активізації розумової діяльності учнів різноманітних проблемних ситуацій. Так, мандруючи з

учнями по Черногірському масиву в Карпатах, учитель запитує у них про причини відсутності тут гострих вершин. І юні туристи дають вичерпну відповідь на поставлене вчителем запитання.

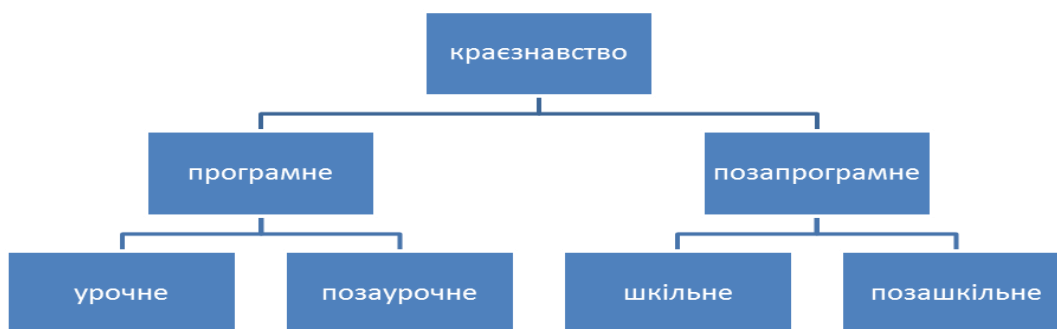
ФУНКЦІЇ. На даний час виділяються три основні функції краєзнавства:

1. *Педагогічна* — показує краєзнавство як дидактичний принцип, за допомогою якого можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу в освітніх закладах, успішно отримувати знання про природу й життєдіяльність людини, допомагати формувати практичні уміння і навички.

2. *Навчальна* — показує краєзнавство як окремий базовий курс елементарної шкільної географії, з якого починається вивчення систематичного курсу географії в школі.

3. *Наукова* — показує краєзнавство як структурну складову географічної науки з усіма притаманними їй методами дослідження. Виступає як важливий інструмент комплексного пізнання й перетворення певної території, що фактично визначає його предмет та наукові засади. Теорія наукового краєзнавства органічно пов'язана з теорією географічної науки, насамперед, із країнознавством. Відмінність між ними полягає не в теорії, а в масштабах територіального об'єкта дослідження.

2. МІСЦЕ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Туристсько-краєзнавча робота - важлива форма позакласної роботи, що сприяє глибокому засвоєнню програмного матеріалу з географії та інших шкільних дисциплін. **Методика навчання географії за краєзнавчим принципом передбачає систематичне встановлення зв'язків між курсом географії і тими знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього дослідження краю.** Обов'язкове використання у викладанні набутих краєзнавчих знань - головне призначення навчального краєзнавства .

Туристсько-краєзнавча робота, яка в недалекому минулому була справою лише вчителів-ентузіастів, останнім часом все більше впроваджується у практику масової школи, послідовно проходить через весь навчально-виховний процес. Ця робота підпорядковується змістові та завданням навчально-виховної роботи школи.

Туристсько-краєзнавча робота вчителя географії, що відповідає таким педагогічним вимогам, як ідейно-політична спрямованість навчання, поєднання походів та екскурсій з суспільно корисною, агітаційно-масовою і культурно-освітньою діяльністю школярів, формування в учнів активності, самостійності та ініціативності, є важливим чинником морального виховання підростаючого покоління.

Краєзнавчий матеріал, здобутий в процесі туристсько-краєзнавчої роботи, поживляє урок, робить його цікавим, допомагає учням краще засвоїти нові наукові поняття і терміни, розширює і поглиблює їх світосприйняття, прищеплює вміння активно впливати на середовище. Туристсько-краєзнавчий матеріал дає можливість учителю при викладанні йти від загального до часткового та від часткового шляхом аналізу знову повертатися до загального, вже збагаченого конкретними знаннями. Використання туристсько-краєзнавчого матеріалу - ефективний засіб зв'язку навчання географії з життям, трудовою діяльністю місцевого населення, засіб активізації пізнавальної діяльності школярів у процесі навчання та підвищення його виховного значення. А відтак, питання змісту туристсько-краєзнавчої роботи, методи та прийоми здійснення краєзнавчого принципу викладання географії набувають першорядного значення у роботі вчителя.

Обов'язкове використання у викладанні географії та інших доільних предметів місцевого краєзнавчого матеріалу тісно зв'язує позапрограмне краєзнавство /туристсько-краєзнавчу роботу/ з навчальним краєзнавством, зміст і характер якої визначається навчальною програмою.

Програма з географії для 5-7-х класів передбачає систематичне проведення як в урочний, так і в позаурочний час практичних робіт у природі, виконання яких забезпечує вироблення в учнів практичних умінь і навиків. Цьому великою мірою сприяють екскурсії в природу, і процесі яких учні проводять знімання території, метеорологічні, гідрологічні, геоморфологічні, фенологічні та інші спостереження, ґрунтові дослідження і т.д. На екскурсіях, які проводяться згідно з вимогами програми в кожному класі, школярі набувають конкретних знань про свій рідний край, відповідно накопичуючи краєзнавчий матеріал для кращого розуміння і засвоєння географічних закономірностей.

Туристсько-краєзнавча робота є раціональним та ефективним шляхом засвоєння учнями певної суми знань і практичних навиків. Зважаючи в те, що пізнавальні інтереси учнів 5-7-х класів ще недосип, диференційовані, а навички самостійної пізнавальної діяльності ще слабкі, доцільно застосовувати такі форми навчально-виховної роботи, які не вимагали б від учня великих зусиль і значних витрат часу. Однією з таких форм є туристсько-краєзнавча робота.

Залежно від спрямованості, змісту й характеру пізнавальних операцій краєзнавчо-туристичну роботу можна поділити на такі види:

- 1) **пізнавальну**
- 2) **дослідну**
- 3) **практичну**
- 4) **прикладну.**

1/ Пізнавальна діяльність учнів пов'язана із спостереженням н колишнього середовища. Характерною особливістю цього виду туристсько краєзнавчої роботи є те, що в процесі її учні здобувають знання з безпосереднього оточення. Така діяльність розвиває інтерес дітей до туристсько-краєзнавчої роботи, формує позитивне ставлення до різних сторін життя.

2/ Дослідна діяльність передбачав не пасивне спостереження, а активну різноманітну роботу. Це науковий пошук, відкриття раніше невідомих фактів. У дослідній діяльності особливо яскраво виявляється активність у навчанні, вміння самостійно добувати знання. Творчий пошук ведеться на високому рівні пізнавальної, практичної ініціативи, активності та емоційного настрою, що створює сприятливі передумови для розвитку високих моральних якостей особистості.

3.ДЖЕРЕЛА, ФОРМИ, МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТСЬКОЇ РОБОТИ

Основними джерелами краєзнавства є:

- **краєзнавча бібліографія** — інформація про літературу регіону, яка вийшла в минулому, або виходить тепер. Її завданням є виявлення, облік і характеристика краєзнавчої літератури. Краєзнавча бібліографія досить різноманітна за видом видань, за призначенням і повнотою відбору літератури, за періодичністю випуску і періодом, який охоплюється а також за тематикою. Майже в усіх обласних, а також у багатьох міських і районних бібліотеках, крім загальних каталогів, є спеціальні каталоги краєзнавчої літератури;

- **картографічні джерела** (архіви музеїв, державні архіви) — слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами;

- **усні джерела** — усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я, приказки тощо. До усних джерел можна також віднести і бесіди, у вигляді зустрічей з певними людьми;

- **офіційні джерела** — документальна спадщина. Крім того, архіви можуть бути і в музеях (державних, громадських, художніх, меморіальних, краєзнавчих) та бібліотеках.

- **статистичні джерела**;

- **спостереження** — огляд різноманітних об'єктів і процесів;

- **друковані джерела** — підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо;

- **пам'ятки історії та культури**, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

Методи дослідження краєзнавства

На всіх етапах краєзнавчої діяльності застосовують різні традиційні методи дослідження, а саме:

- **літературний** — відбір і аналіз літературних джерел, що стосуються об'єкта вивчення. Усі літературні джерела умовно можна поділити на чотири категорії: архівні матеріали, книжки (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо), статті з періодичної преси та праці наукових конференцій;

- **статистичний** — вивчення кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об'єктів і явищ. Існує кілька статистичних методів: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань тощо;

- **візуальний (спостереження)** — узагальнення власних спостережень під час дослідження краєзнавчого об'єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками тощо. Усі цікаві і пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою;

- **картографічний** — один із найпоширеніших методів дослідження. Хоча він і відомий з давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта — це логічна образно-знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що належать до цієї території. Карта виступає і результатом досягнутого рівня знань про територію, і інструментом пізнання, який дає змогу піднятися на більш високий ступінь знань;

- **анкетний** — письмове або усне опитування місцевих краєзнавців або просто жителів населеного пункту, за певною анкетною чи спеціально складеними запитаннями, для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні

закономірності чи явища. Може застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм краєзнавчої роботи;

- **описовий** — метод, який використовують під час вивчення розміщення видів діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

- **експедиційний** — метод, створений для активізації краєзнавчої роботи.

- **Фотографування** — дає можливість зафіксувати найцікавіші епізоди і є важливим документом проведеної роботи. Останнім часом широко використовується також і **відеозйомка**.

Крім цих традиційних методів існують і інші — *нові* (сучасні), до яких можна віднести такі:

- **Географічний** — базовий краєзнавчий метод, який використовується майже в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і формується, на думку Є. Б. Алаєва, як «триєдиний» підхід у дослідженні, що зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу неможливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання.

- **Моделювання** — загальнонауковий метод, застосування якого дає змогу вивчати об'єкт не безпосередньо, а за допомогою ідеальної (уявної) чи матеріальної моделі.

- **Математичні** — група наукових методів, які дають змогу вивчати досліджуваній об'єкт з використанням математичного апарату. Основними з них є *статистичний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, регресійний аналіз* тощо.

- **Економічний** — метод комплексного вивчення економічних явищ і процесів у межах обраної території, виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між економічними показниками, що характеризують стан розвитку туристичної галузі в краї, вивчення господарських явищ і процесів у динаміці тощо.

- **Соціологічний** — метод комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

З кінця ХХ ст. у краєзнавчих дослідженнях зростає роль і значення *комп'ютерних технологій*. Вони дають змогу обробляти величезні масиви даних у короткі терміни і з малими затратами. Завдяки їм можна широко застосовувати на цілком новій основі такі методи, як моделювання, математичний, картографічний тощо.

Форми краєзнавства

Залежно від цілей та завдань досліджень існує три основних форми краєзнавства: *державне* (наукове), *освітнє* (шкільне) і *суспільне* (громадське).

Державне краєзнавство — комплексне наукове краєзнавче дослідження певної території країни державними науковими установами (*музеями, науково-дослідними закладами, державними органами влади* тощо).

Освітнє краєзнавство — система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі освітніх закладів, яка проводиться за різними напрямками: *літературне, історичне, географічне, природознавче, етнографічне, фольклорне*. Його суть полягає у всебічному вивченні, з навчально-виховною метою, свого краю за різними джерелами, переважно на основі попередніх спостережень.

Крім того, освітнє краєзнавство поділяється на дві форми:

- *Програмне* (Навчальне) — завдання і зміст визначаються навчальною програмою, і воно є обов'язковим для всіх, хто навчається в цьому освітньому закладі. Може бути урочним і позаурочним.

- *Непрограмне* (Позакласне) — зміст і завдання визначаються навчально-виховним планом і не є обов'язковими. Розрізняють два основні напрямки позакласної краєзнавчої роботи: туризм та експедиції.

Суспільне краєзнавство — діяльність різноманітних недержавних громадських товариств, спілок, об'єднань тощо, для організації краєзнавчих досліджень, конференцій, виставок та ін. З метою популяризації краєзнавства, в Україні надається всебічна підтримка ентузіастам і прихильникам громадського краєзнавчого руху.

Існують різні рівні організації краєзнавчого руху в Україні. До *загальнодержавного* відносяться: *Всеукраїнську спілку краєзнавців, Товариство охорони пам'яток історії та культури, Українське товариство охорони природи, Географічне товариство України* тощо. Регіональний і місцевий рівні представлені різноманітними громадськими організаціями, фондами і товариствами.

До основних форм краєзнавчо-туристської роботи з учнями відносять: прогулянки, екскурсії, туристські подорожі та походи, туристські естафети, зльоти, експедиції тощо.

Прогулянка – найпростіша форма роботи із туристами у самодіяльних організаціях. Вони не потребують особливих витрат і спеціального туристського спорядження.

Екскурсія – це форма, яка має мету дати певні знання, щось нове чи закріпити наявні знання. Проводяться протягом усього року. Екскурсія, як і урок, має свою мету, тему, план і свої методи роботи.

Мета екскурсії визначається змістом матеріалу, що виймається, а саме; для попереднього накопичення уявлень; для ілюстрації матеріалу; для закріплення матеріалу; для вироблення умінь і навиків самостійної роботи на місцевості.

3. **Туристські подорожі і походи** є тривалішою за часом і складнішою формою туристсько-краєзнавчої роботи порівняно з прогулянками та екскурсіями. Тривалість їх коливається від 1 до 30 днів. Основна відмінність туристського походу від екскурсії полягає в тому, що в туристському поході проводяться спостереження різноманітних об'єктів, явищ і процесів, які зустрічаються на маршруті» за тривалою і широкою запланованою програмою, в той час як екскурсія передбачає вивчення точно відібраних об'єктів» явищ і процесів за спеціальною програмою.

4. **Туристська естафета** - це така форма дитячого туризму, яка передбачає вивчення певного району, області, краю чи всієї країни не однією групою, а кількома, які на певних відрізках маршруту змінюють одна одну» Завчасно траса туристської подорожі поділяється на ділянки. Пройшовши свою ділянку і виконавши поставлені перед нею завдання, туристська група передає естафету наступній і т. д. На районному

чи обласному туристському зльоті всі матеріали естафети узагальнюються і підбиваються підсумки.

5. Туристські зльоти мають на меті обмін досвідом і підбивання підсумків туристсько-краєзнавчої роботи. Вони передбачають також змагання з туристського багатоборства або спортивного орієнтування, туристські конкурси.

6. Експедиції - найскладніша форма туристсько-краєзнавчої роботи, що передбачає проведення певних наукових досліджень.

У шкільних краєзнавчих експедиціях беруть участь мільйони дітей.

Організовуючи й проводячи шкільні краєзнавчі експедиції вчитель повинен ставити собі за мету насамперед прищеплення учням навиків найпростіших наукових досліджень та залучення їх до суспільно корисної праці. Добре спланована шкільна краєзнавча експедиція сприяє активному здобуттю нових, а також поглибленню вже набутих знань і застосуванню їх у практичній діяльності.

Слід зазначити, що шкільні краєзнавчі експедиції вважаються більш складною /порівняно із звичайними екскурсіями/ формою туристсько-краєзнавчої роботи. Ось чому до шкільних краєзнавчих експедицій залучаються головним чином учні старших класів, що мають певний досвід туристсько-екскурсійної роботи і виявили підвищений інтерес до простих науково-краєзнавчих досліджень.

Наукова спрямованість шкільних краєзнавчих експедицій вимагає від учителя досвідченого методичного керівництва. Не кожен досвідчений, а особливо початкуючий учитель може добитися наукової віддачі. Для цього крім певного досвіду тут потрібна здатність до творчого наукового пошуку.

Тематика шкільних краєзнавчих експедицій різноманітна і залежить головним чином від потреб місцевих наукових і господарських установ у матеріалах краєзнавчого характеру, від зв'язків школи з організаціями „рівня наукової підготовки учителя” а також підготовки старшокласників до краєзнавчих експедиційних досліджень.

У процесі експедиційних досліджень учні закріплюють здобуті на уроках і в позаурочний час теоретичні знання» краще засвоюючи і закріплюючи в пам'яті просторові географічні закономірності.

Спостерігаючи за роботою своїх вихованців у шкільних краєзнавчих експедиціях, педагоги можуть легко виявити в них здібності до наукового пошуку.

Шкільні краєзнавчі експедиції дають змогу вчителям географії в цікавій для дітей формі запалити юних дослідників вогником творчого пошуку» романтикою розвідки, радості відкриття, використовуючи властиву всім дітям допитливість, постійне прагнення їх до нового. Краєзнавча експедиційна робота в школі відкриває великі можливості для залучення підростаючого покоління до благородної справи комуністичного будівництва.

Виховне значення шкільних краєзнавчих експедицій значно підвищується тоді, коли експедиційна робота дітей пов'язується з пошуковою науково-дослідною роботою дорослих. При цьому юні дослідники краще пізнають певний об'єкт якщо вони не залишаються в ролі простих спостерігачів, а активно приєднуються до праці разом з дорослими.

Педагогічні принципи у туристсько-краєзнавчій діяльності школярів

Особливе значення в організації і розвитку туристсько-краєзнавчої і екскурсійної діяльності учнів мають принципи педагогіки, які є основоположними вимогами і служать основою при визначенні змісту, організації, методів навчання і виховання.

Педагогічні принципи відображають, з одного боку, загальні цілі і задачі, які висуває суспільство, з іншою - загальні закономірності процесу освіти і виховання.

1. **Дидактичний принцип науковості** використовується перш за все в плануванні туристсько-краєзнавчої і екскурсійної роботи і реалізується в системному підході до рішення цієї задачі.

Здійснюється принцип науковості в туристсько-краєзнавчій і екскурсійній діяльності також при попередньому вивченні районів подорожі, при обробці зібраних матеріалів, підготовці учнів до виконання відповідної роботи в туристичному поході.

2. **Принцип колективізму** виконує особливу роль, бо тільки згуртований колектив може пройти складний маршрут, виконати поставлені задачі, уникнути травм і нещасних випадків. А. С. Макаренко: Товариш повинен уміти підкорятися товаришу, не просто підкорятися, а уміти підкорятися. І товариш повинен уміти наказувати товаришу, тобто доручити йому і зажадати від нього певні функції і відповідальність...

Туризм володіє величезними можливостями в розвитку колективу школярів. Його перевага перед іншими засобами у тому, що залучення до туризму прискорює темпи

розвитку колективу за рахунок постійної і різноманітної по своєму характеру діяльності. **Прискореному темпу розвитку колективу сприяє те, що учні в поході або на екскурсії постійно знаходяться разом.** Ефективності виховання сприяє наявність суспільно значущої, привертаючої своїм романтизмом мети. Доступна для розуміння учнів суспільно значуща мета, оволодівши свідомістю учасників походу, стає стимулом активності туристів, мобілізує енергію, направляє їх діяльність. Будь-яке відхилення від вимог, норм і правил поведінки кого-небудь з учасників походу вступає в суперечність з інтересами колективу, гальмує просування до наміченої мети. Виникнення подібних ситуацій в туристському поході викликає природну реакцію протесту більшості, і звичайно колектив загону швидко і правильно дозволяє непорозуміння, суперечки.

Таким чином, **принцип виховання в колективі і через колектив в організації туристської роботи має особливо важливе значення, робить шкільний самодіяльний туризм ефективним засобом всесторонньої дії на особу підлітків.**

Названий принцип природно припускає уміле формування взаємостосунків усередині колективу туристів і відповідний тон у взаємостосунках керівника з вихованцями. Правильно побудоване спілкування з учнями допомагає здійснювати принцип поєднання педагогічного керівництва з розвитком самодіяльності і ініціативи учнів.

3. **Принцип послідовності і систематичності.** Дотримання цього принципу припускає побудову такої педагогічної системи, складові частини якої органічно взаємозв'язані, утворюють цілісну єдність. Його реалізація вимагає безперервності педагогічного процесу в туристській роботі, вимагає наступності у виховних діях.

Важливо, щоб виховання в походах, екскурсіях і подорожах служило продовженням тієї роботи, яка велася з класом протягом навчального року і виявляла собою її якісно новий етап, сприяючий закріпленню раніше одержаних знань, умінь, навиків.

Проте цей принцип витримується не завжди, і часто походи переслідують тільки спортивні цілі. Суспільно корисна, краєзнавча і інша робота в такій подорожі зводиться до мінімуму або взагалі відсутній. Зрозуміло, такий захід проводити значно легше, але педагогічний ефект від нього вельми низький.

Реалізації важливого педагогічного принципу заважає також відсутність у багатьох випадках обгрунтованого планування. Походи і подорожі організуються від випадку до випадку і не мають певної педагогічної мети.

Відсутність системи в організації і проведенні туристських заходів часто не приносить бажаного виховного ефекту. Особливо це відчутно в роботі з учнями молодшого підліткового віку.

Самоврядування, не відпрацьоване ні в одному тренувальному поході, або взагалі відсутнє, або підміняється адміністративними діями керівника.

Відсутність продуманої системи туристської роботи в багатьох школах приводить до ігнорування системи спортивного стимулювання і порушення інструкції Міністерства освіти про правила організації і проведення самодіяльних туристських походів і подорожей з учнями. Крім того, порушення послідовності в допустимій трудності і складності походів або подорожей може привести до перевантаження, травматизму на маршруті або після його закінчення. Воно створює у підлітка помилкове враження їх майстерності, веде до зарозумілості, ігнорування малих форм туристської роботи.

4. **Принцип доступності.** Туристсько-краєзнавча діяльність володіє найбільшою демократичністю, яка припускає успішну участь в ній школярів з будь-яким рівнем фізичного, інтелектуального і емоційного розвитку.

Крім того, в туризмі неухильно діє правило: «Йти по силах найслабшого».

Основи краєзнавства закладаються ще в початкових класах. З першого року навчання діти починають знайомитися з навколишнім соціальним і природним середовищем: місцевими історичними і культурними об'єктами, рослинами, тваринною, корисною копалини і т.д. Цьому сприяють елементарні спостереження, які вони ведуть у зв'язку з уроками читання і на екскурсіях.

Значно зростає роль туризму і краєзнавства на уроках природознавства, географії тощо.

5. **принципи міцності засвоєння знань, умінь і навиків,** а також поєднання наочності навчання з розвитком абстрактного мислення.

Міцність засвоєння знань, умінь і навиків досягається в туристсько-краєзнавчій діяльності вже тим, що учасник походу, подорожі, дальньої екскурсії, експедиції, як то кажуть, тричі проходить свій маршрут: готує і вивчає особливості даного краю, району,

скоює по ньому перехід і обробляє зібраний перед походом, в поході і після нього матеріал. У такій інтенсивній системі вивчення району подорожі міцність знань достатньо висока. Міцності засвоєння знань, умінь і навиків сприяє також безперервна діяльність, пов'язана з виконанням так званих чергових похідних обов'язків: кухаря,, чергового командира багаття, чергового штурмана і т.д. Якість виконання всіх цих робіт контролюється і оцінюється товаришами на лінійках, зборах групи, звітах окремих її членів.

Туристсько-краєзнавча діяльність сприяє розвитку абстрактного мислення школяра. Навколишня дійсність дає йому можливість своїми очима побачити об'єкти, які важко, а іноді і неможливо представити повністю по опису, поясненню, розповіді і навіть фотознімку. Наочність значно покращує глибину сприйняття об'єкту. Це особливо важливо для дітей і підлітків, мислення яких характеризується як «наочне».

6. **Принцип цілісності виховного процесу і єдності педагогічного впливу.** Ця діяльність здатна одномоментно впливати на інтелектуальну, емоційну і вольову сфери учнів, здійснювати органічне злиття освітнього, виховного і оздоровчого процесів.